

Οι κατακόμβες της Μήλου

Και προτάσεις για την διάσωσή τους

των Μ. Α. Σιώτη και Σ.-Σ. Αυγουστίδη

Εικόνα 1. Μία γενική εικόνα της αιθουσῆς τελετῶν και των στούν των κατακομβών μετά των πλευρικών τάφων (αρχοοσολίων).

Το ιστορικόν των Κατακομβών της Μήλου

Οι Κατακόμβες της Μήλου είναι μία των παλαιοτέρων χριστιανικών νεκροπόλεων, το υπόγειον δηλαδή κοινοτικόν νεκροταφείον των Χριστιανών, οι οποίοι ετάφησαν εκεί από του 2ου μέχρι του 5ου μ.Χ. αιώνος. Η θέσις αυτών ευρίσκεται έξω του ανατολικού τείχους της τότε πρωτευούσης της Μήλου και εις απόστασιν μόλις 160 μ. απ' αυτού, μεταξύ της τοποθεσίας «Κλήμα» και της σημερινής κωμοπόλεως «Τρυπητή».

Είναι αληθές, ότι η στενή συσχέτισις των χριστιανικών Κατακομβών προς τους υπό των Ρωμαίων αυτοκρατόρων σκληρούς διωγμούς της Εκκλησίας των τριών

Ο κ. Μ. Σιώτης είναι Καθηγητής και Ακαδημαϊκός, και ο κ. Σ. -Σ. Αυγουστίδης είναι Καθηγητής, RANS, RF.

πρώτων αιώνων συνετέλεσεν, ώστε αύται να κατανοώνται περισσότερον ως τόποι ταφής των λειψάνων των Μαρτύρων της πίστεως και των προς αυτούς αποδιδομένων τιμών υπό των ζώντων μελών της Εκκλησίας κατά τας εκεί συνάζεις αυτών, και ολιγάτερον ως αι πύλαι της βασιλείας των ουρανών.

Πρόκειται περὶ ιδιάζοντος τύπου χριστιανικών νεκροπόλεων, εντός των οποίων δεν εγίνετο απλώς η ταφή των Χριστιανών μιας περιοχής, αλλά περισσότερον τούτου η Εκκλησία του Χριστού απέδιδε τας τιμάς της εις τους εν Κυρίῳ αποθνήσκοντας μάρτυρας της πίστεως, ως και εις τους αξίους ποιμένας και λειτουργούς των Μυστηρίων της. Δια τούτο και ανεπτύχθησαν ενωρίτατα εις τους χώρους των Κατακομβών διάφοροι τύποι της πρωτοχριστιανικής λατρείας (και τελετουργίας).

Ως προεδρήλωθη, αι κατακόμβαι της Μήλου συνιστούν το αιφενδέστερον τεκμήριον της λίαν πρωίμου

Εικόνα 2. Μια πιο λεπτομερής εικόνα αρχοσολίου διανομής εντός της τούφας της ηφαιστειακού τόφου της Μήλου.

εισόδου του Χριστιανισμού εις τας νήσους του Αιγαίου, υπό των εκεί καταφυγόντων και εγκατασταθέντων πολλών εκ των πρώτων εξ Ιουδαίων Χριστιανών. Ούτοι πρέπει να ανήκον εις εκείνους, οι οποίοι ελευθέρως είχον αποδεχθεί την χριστιανικήν πίστιν ήδη από των πρώτων αποστολικών χρόνων, και οι οποίοι είτε κατά την πρώτην καταστοφήν της Ιερουσαλήμ το 70 μ.Χ., είτε αργότερον κατά τον εξοντωτικόν διωγμόν αυτών υπό του Αδριανού (132-135), ηναγκάσθησαν να εγκατα-

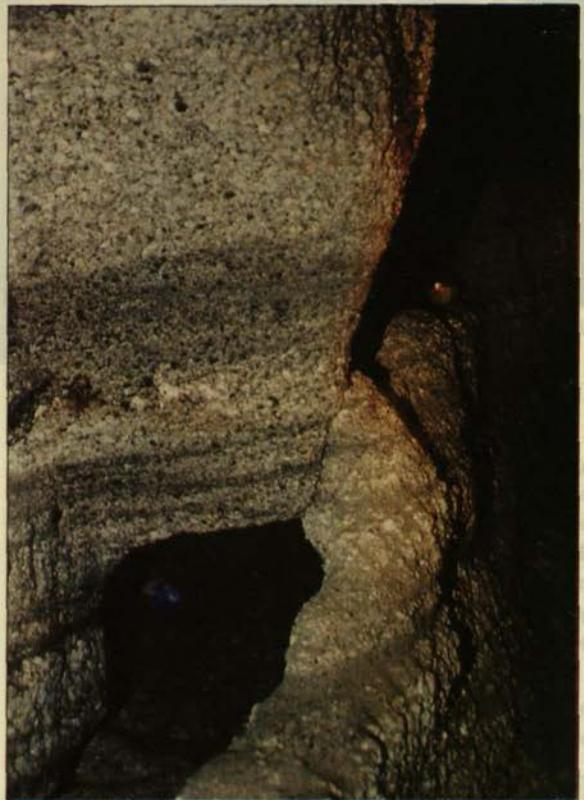
λείψουν την Παλαιστίνην και να αναζητήσουν ασφαλές καταφύγιον, όπου τούτο ήτο εις έκαστον δυνατόν. Πάντως είναι βέβαιον, ότι η τοιαύτη φυγή των εξ Ιουδαίων πρώτων Χριστιανών της Παλαιστίνης υπήρξε η αφετηρία της διαδόσεως του Χριστιανισμού εις τας Κυκλαδας νήσους, ως και εις πολλάς ακόμη άλλας περιοχάς της Μεσογείου.

Αντίθετα με την εκδοχή ότι εις τας κατακόμβας εθάπτοντο χριστιανοί Ιουδαϊκής προελεύσεως, πρέπει να τονισθεί ότι το πλήθος των επιγραφών και των ονομάτων των κατακόμβων της Μήλου είναι εις ελληνικήν γλώσσαν και αναφέρονται ελληνικά ονόματα. Επιπροσθέτως πρέπει να τονισθεί ότι οι Ιουδαϊκής προελεύσεως κάτοικοι πιθανόν να εχθροποιούντο ως δούλοι υπό των Μηλίων, οι οποίοι ανήκον εις μίαν ακμάζουσα κοινωνίαν και δεν είναι γνωστός ο τρόπος ταφής των Ιουδαίων εις την περιοχήν της Μήλου.

Χαρακτηριστικό είναι ότι μία από τας επιγραφάς τας οποίας εύρεν ο Poss (Γερμανός αρχαιολόγος που περιέγραψε τας κατακόμβας δια πρώτην φορά) έφερε το όνομα «Αλέξανδρος» και του εφάνη ότι είναι η αρχαιοτέρα. Εξ αυτής συνεπάρισαν ότι η Κατακόμβη αυτή ανήκει εις τον 1ον μ.Χ. αιώνα. - Αι λοιπά είναι μεταγενέστερα και ανήκουν εις τον 3ον ή 4ον μ.Χ. αιώνα.

Εικόνες 3 και 4. Οι εικόνες 3, 4, 5, 6 και 7 (ελήφθησαν υπό του Σ.Σ. Αγονοτίδη το 1982) δεικνύουν την αποσάθωση και καταστροφή των τοιχωμάτων της τόφου μεταξύ των αρχοσολίων. Είδικότερα αι εικόναι 3 και 4 δεικνύον την δημιουργία φωγμών εις τοιχώματα μεταξύ αρχοσολίων.

Ολόκληρος δε θάλαμος μιας κατακόμβης αποκαλείται «Κατακόμβη του Μήλουνος» εξ υπαρχούσης επί του τάφου επιγραφής. Έκ των ανωτέρω προκύπτει ότι παρά την προέλευσιν πολλών εκ των χριστιανών εκ της Παλαιστίνης, και ο ελληνικός χριστιανικός πληθυσμός της Μήλου, εχρησιμοποιεί την νεκρόπολη.

Η χρήσις των Κατακομβών τούτων πρέπει να διεκόπη κατά τους δύσκολους χρόνους των επιδρομών των πειρατών και των Αράβων, ως και κατά την περίοδον των προ του έτους 800 μ.Χ. μεγάλων και λίαν καταστρεπτικών σεισμών της Μήλου.

Έκτοτε περιήλθον αι Κατακόμβαι εις αφάνειαν καθ'όλους τους χρόνους των Σταυροφοριών, της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας. Κατά τους μακρούς τούτους χρόνους των νέων διώξεων της Ορθοδόξου Εκκλησίας δεν καθίστατο δυνατή η συνέχισις των όσων προηγουμένως ετελεσιουργούντο τακτικώς εις τας Κατακόμβας κατ'αρχάς.

Η ανακάλυψί των οφείλεται εις εντοπίους ανασκαφέις, οι οποίοι έδρων εις την περιοχήν από των χρόνων της τουρκοκρατίας. Ούτοι συμβαλλόμενοι μετά κατόχων αγρών κειμένων εντός αρχαιολογικών χώρων, ενήργουν συστηματικάς ανασκαφάς και διενέμοντο μεταξύ των τα ευρήματα.

Η ύπαρξις του μνημείου ετηροήθη μυστική, μέχρις ότου υπήρχον εν αυτώ αρχαιοτήτες. Όταν τα πάντα εσυλήθησαν και ουδέν πλέον ενδιαφέρον δια τους ανασκαφέις και τους εμπόρους αρχαιοτήτων ενεφάνιζεν, εκουνολογήθη η ανακάλυψί του περί το 1840. Ούτω κατά το 1843 επεσκέψθη την Μήλον ο Γερμανός αρχαιολόγος Ross, όστις πρώτος περιέγραψε το μνημείον. Πλήρη τούτου και άλλοι και τέλος κατά το έτος 1927 περιέγραψε το μνημείον και ο διαπρεπής Έλλην επιστήμων Γεώργιος Σωτηρίου.

Χριστιανικά Κατακόμβαι εν συνόλῳ υπάρχουν 74 εις διαφόρους χώρας (Ιταλίαν, Ελλάδα, Αίγυπτον, Παλαιστίνην, Συρίαν, Μ. Ασίαν και Β. Αφρικήν). Το σύνολον του μήκους των διαδρόμων όλων των Κατακομβών υπολογίζεται, ότι είναι 786 χιλιόμετρα. Επίσης υπολογίζεται ο αριθμός των Χριστιανών, οι οποίοι ετάφησαν εντός αυτών, εις πέντε εκατομμύρια. Ιδιαίτεραν αξίαν παρουσιάζουν οι δέκα περίπου χιλιάδες διασωθείσαι επιτάφιοι επιγραφαί των. Αξία ιδιαίτερας προσοχής υπήρξε πάντοτε η μεταφυσική σημασία των Κατακομβών.

Οι σήμερον διασωζόμενοι 291 τάφοι των Κατακομβών της Μήλου διακρίνονται, ως και οι τάφοι των κατακομβών της Ρώμης, εις δύο τύπους. Τον έναν τύπον συνιστούν οι τάφοι οι οποίοι είναι λαξευμένοι επί του πατώματος των υπογείων διαδρόμων, τον άλλον δε οι τάφοι, οι οποίοι είναι καθέτως λαξευμένοι επί των τοιχωμάτων αμφοτέρων των πλευρών των υπογείων διαδρόμων και καθ' όλον το μήκος τούτων. Ο εισερχόμενος δηλαδή εις οιονδήποτε διάδρομον των Κατακομβών ευρίσκεται προ των επί του δαπέδου αυτών ανοιγομένων τάφων, ως και έναντι των δεξιά και

Εικόνα 5. Δεικνύει μια πιο προχωρημένη φάση διαβρώσεως των τοιχωμάτων της τάφου μεταξύ των αρκοσόλιων.

αριστερά παρατασσομένων τοξοειδών ανοιγμάτων κατά μήκος των πλαγίων τοιχωμάτων των διαδρόμων των Κατακομβών. Όλα τα ανοιγμάτα των τάφων τούτων εντυπωσιάζουν εντόνως τον επισκεπτήν, μάλιστα κατά τρόπον λίαν επιβλητικόν, κυρίως λόγω του αρχιτεκτονικού σχήματος και της διατάξεώς των (βλέπε εικόνα 1). Οι τάφοι των πλαγίων τοιχωμάτων των διαδρόμων των Κατακομβών είναι τα γνωστά «arcosolia» (βλέπε εικόνα 2). Η λέξις «arcosolium» είναι σύνθετος από τας λέξεις «arcus» (τόξον, αψίς, κόγχη) και «solium» (έδρα, βάσις), διό και δηλούται δι' αυτής έκαστον εγκάρσιον τοξοειδές λάξευμα επί των πλαγίων τοιχωμάτων των διαδρόμων των Κατακομβών. Κατά κανόνα τα λαξεύματα ταύτα είναι μεγάλα, εις την βάσιν δε αυτών, εις το solium δηλαδή, ελαξένετο η σαρκοφάγος, ενίστε μάλιστα περισσότεραι της μιάς (bisomum, trisomum, quatrismum κ.λ.π.), ιδία προκειμένου περί οικογενειακών τάφων. Εις το διαγραφόμενον υπεράνω της σαρκοφάγου τύμπανον εκάστον αρκοσόλιον υπήρχον διάφορα άλλα ανοιγμάτα ή μικροί απλώς οπαί, δια την εναπόθεσιν ανθέων, λύχνων, άλλων κτερισμάτων, ή ακόμη και δια τον ενταφιασμόν νητίων. Μετά την ταφήν των νεκρών τα αρκοσόλια εκλείοντο δια γυψίνων θωρακίων.

Τοπογραφική απεικόνισις (σχέδιον) των Κατακομβών της Μήλου εγένετο υπό του Γεώργιου Σωτηρίου.

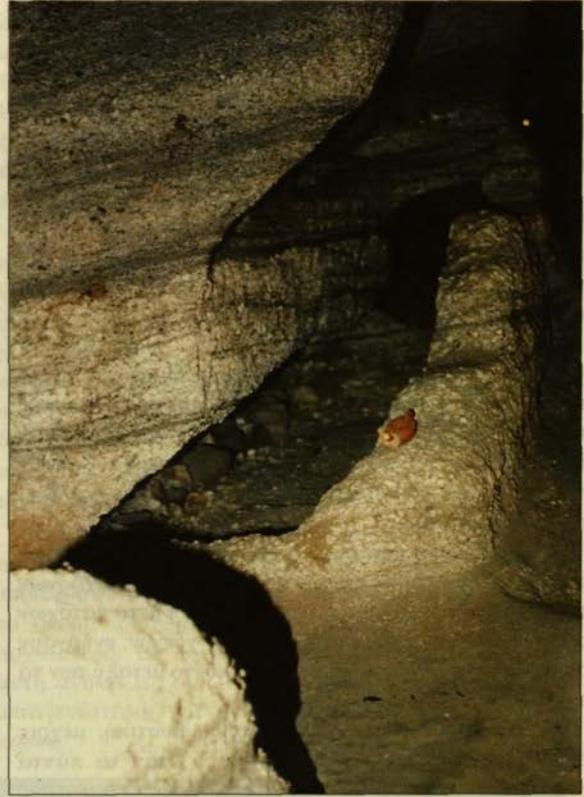
Ήδη από του έτους 1882 ο εσωτερικός χώρος των

Εικόνες 6 και 7. Η εικόνα 6 δεικνύει την καταστροφή των τοιχωμάτων της τόφφου μεταξύ των αρχοολίων. Η εικόνα 7 παρουσιάζει την πλήρη καταστροφή των τοιχωμάτων μεταξύ αρχοολίων.

Κατακομβών έχει περιέλθει εις την δικαιοδοσίαν του Ελληνικού κράτους.

Κατά τας τελευταίας δεκαετίας το μνημείον τούτο παρουσίασεν επικίνδυνον φθοράν, ώστε οι αρμόδιοι να αποφαίνονται περί της ανάγκης λήψεως θειικών και μεγάλης εκτάσεως σοβαρών μέτρων, προς αποφυγήν της άλλως ασφαλούς ολοσχερούς καταρρεύσεώς του. Πρέπει όμως να τονισθεί ότι η φθορά του εσωτερικού των κατακομβών, οφείλεται κυρίως εις το γεγονός ότι μετά της γνωστοποίησης της υπάρξεώς των, τις κατακόμβες επισκέπτοντο πολλοί ξένοι οι οποίοι αποσπούσαν τεμάχια του κονιάματος (σοβά) επί του οποίου υπήρχον επιγραφαί και έγχρωμα σχήματα. Η καταστροφή αυτή του κονιάματος είχε ως αποτέλεσμα να εκτεθούν οι ηφαιστειακοί τόφφοι εις την άμεσον επίδρασιν των κλιματολογικών συνθηκών (δηλαδή υπέστησαν την επίδρασιν της υγρασίας με αποτέλεσμα την αποσάθρωση των τοιχωμάτων των κατακομβών που αποτελούνται από ηφαιστειακούς τόφφους). Τον κίνδυνον τούτον προεκάλεσαν η εντός των Κατακομβών μεγάλη υγρασία, ο κακός κλιματισμός αυτών και η εκ των λόγων τούτων αιδός αποσάθρωσις των ηφαιστειογενών και πωρώδους συνθέσεως πετρωμάτων αυτών. Ούτω παρουσιάσθησαν κατά καιρούς πολλαί φωγμαί εις την οροφήν και εις τα πλάγια τοιχώματα των Κατακομβών, καταρρεύσεις τμημάτων, αποσάθρωσις ιδία των πελμά-

των των μεγάλων πεσσών, διά των οποίων υποβαστάζονται τα ύπερθεν της οροφής εκαποντάδες κυβικά των χωμάτων. Πρό του κινδύνου τούτου η αρχαιολογική υπηρεσία έκλεισεν τας Κατακόμβας δια το πολύ κοινόν, το οποίον εισέρχεται μόνον εις την είσοδον αυτών.

Η μακρά εγκατάλειψις και η νυν επικίνδυνος κατάστασις του μοναδικού εις το είδος του, διὰ την Ελλάδα και την περιοχήν των Βαλκανίων, αξιολογώτατου παλαιοχριστιανικού τούτου μνημείου, επιβάλλουν τον συντονισμόν των προσπαθειών πάντων των αρμόδιων, διά της εκτελέσεως των απαραίτητων και μόνων ενδεδειγμένων μέτρων, ώστε το ταχύτερον να αποτραπή ο άμεσος κίνδυνος της ολοσχερούς καταρρεύσεως αυτού. Πρός τιμήν και πάλιν της Εκκλησίας της Ελλάδος, αύτη όχι μόνον έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου, αλλά και την χειρα έθεσεν επί το άφορον διά των πολλών και αποφασιστικής ομηρίας ενεργειών της, ώστε ουδεμία πλέον να επιτρέπεται υπαναχώρησης ή καθυστέρησης εις τον ήδη επιτευχθέντα ρυθμόν των γιγνομένων προσπαθειών.

Ήδη έχουν γίνει αρκετά δια την επικειμένη έναρξην των εξόχως δυσκόλων εργασιών διασώσεως του μνημείου τούτου.

(Το ως άνω κείμενον συνίσταται, κυρίως, εξ αποσπάσμάτων του κειμένου του Μάρκου Σιώτου «Αι Κατακόμβαι της Μήλου και η εμφάνισις του χριστια-

νισμού εις τας Κυκλάδας και αποσπάσματος του κειμένου του Ζαφειρίου Βάου «Οι χριστιανικές Κατακόμβες της Μήλου».

Προβλήματα σχετικά με την διάσωση και αναστήλωση των Κατακομβών της Μήλου

Το πρόβλημα των Κατακομβών της Μήλου δεν είναι ένα απλό πρόβλημα σταθεροποίησης χαλαρού εδάφους, και δεν δύναται να αντιμετωπισθεί με ανάλογη τεχνική. Είναι πρόβλημα διάσωσης και αποκατάστασης ενός μοναδικού για την χώρα μας μνημείου που η τύχη του ενδιαφέρει όλη την Χριστιανική αγθωπότητα.

Τα βασικότερα προβλήματα διασώσεως των παλαιοχριστιανικών Κατακομβών της Μήλου εις την κατάστασιν που ευρίσκονται σήμερον είναι κατά κύριον λόγον τα εξής:

1) Η στήριξης της οροφής των «αιθουσών» και των κεντρικών διαδόμιων των Κατακομβών. Τούτο εν ανάγκη θα ηδύνατο να επιτευχθεί δια ειδικής μεταλλικής κατασκευής (σκαρίφημα) εκ τιτανίου.

2) Περιορισμός μηχανισμού φθοράς του πετρώματος: Από τις μελέτες που έχουν γίνει οι ηφαιστειακοί τόφφοι (εντός των οποίων έχουν διανοιχθεί αι Κατακόμβαι) εντός των Κατακομβών έχουν υποστεί εκτεταμένη φθορά. Από τις μελέτες που έχουν γίνει και τα αναφερόμενα γίνεται σαφές ότι το συνδετικό υλικό των τεμαχίων της κίσησηρης είναι όχι μόνον επιφανειακά αλλά και σε βάθος εξαλλοιωμένο προς αργιλικά ορυκτά (διεπιστώθη η ύπταξης μοντμιούλοντίνου, ενός ορυκτού το οποίο διογκούται όταν απορροφήσει ύδωρ).

Εκτός των κληματολογικών αλλαγών που συνδέονται με την επικρατούσα υγρασία εντός των Κατακομβών σταγόνες ύδατος παρατηρήθησαν εις σημεία της οροφής των Κατακομβών. Η διαρροή του ύδατος εγένετο δια μέσου διακλάσεων και του πορώδους των τόφφων.

Ο κύριος μηχανισμός της φθοράς (πλην των περιπτώσεων διακλάσεων φιζιδίων, ή τυχόν χημικής αποσαθρώσεως κ.λπ.) αποδίδεται εις μηχανικήν αποσάθρωσιν του συνδετικού υλικού των τεμαχών της κίσησηρης (οι τόφφοι αποτελούνται από τεμάχια κίσησηρης διαφόρων μεγεθών και λεπτοκόκκου συνδετικού υλικού ηφαιστειακής προελεύσεως). Αυτή οφείλεται σε μεταβολές όγκου του αργιλοπυριτικού υλικού εξαλλοιώσεως λόγω μεταβολής των κληματολογικών συνθηκών που δημιουργούν μηχανικές τάσεις. Επίσης παρατηρείται «μηχανικός καταποντισμός» των ενδιαμέσων τοιχωμάτων των «αρκοσολίων». Η κόπωσις του υλικού δημιουργεί ωργμές και περαιτέρω φθορά δύναται να οδηγήσει εις εκτεταμένη καταστροφή των ενδιαμέσων τοιχωμάτων των αρκοσολίων (βλέπε εικόνες 3, 4, 5, 6, 7).

Δια τον περιορισμόν του μηχανισμού φθοράς βάσει μελετών που έχουν γίνει, θεωρούνται απαραίτητα υπό του Σ.Σ. Ανγουστίδη και Εμμ. Καμπούνη, τα εξής:

α) Πλήρης κληματισμός των κατακομβών σε όρια ελαχιστοποίησης των μηχανικών τάσεων που προκαλούν την καταπόνηση και στην συνέχεια τη φθορά του

Εικόνα 8. Εις τμήματα των κατακομβών διατηρεῖται το αρχικό κονίαμα το οποίο προστάτευε τα αρκοσόλια και εν γένει το εσωτερικό των κατακομβών.

συνδετικού υλικού. Ενδεχόμενα η μέθοδος να απαιτήσῃ και κλιματιζόμενες κατασκευές προ της εισόδου των κατακομβών ή μόνο αυτές.

Η μέθοδος είναι δυνατή, σχετικά ταχείας εφαρμογής και με αποτελεσματικότητα που βασικά εξαρτάται από την καταλληλότητα των συνθηκών κλιματισμού που θα επιλεγούν. Οδηγεί στην συντήρηση της σημερινής κατάστασης του μνημείου.

β) Εφαρμογή ενός ειδικού κονιάματος που θα απομονώνει τα τοιχώματα από την επίδραση των συνθηκών φθοράς. Κατά την γνώμη μας το κονίαμα αυτό θα πρέπει να είναι, ει δυνατόν, της αυτής σύνθεσης με εκείνο που προϋπήρχε. Η μέθοδος είναι δυνατή, αποτελεσματική και συντελεί στην αποκατάσταση του μνημείου στην αρχική του μορφή. Υπάρχει η απαίτηση απόλυτα εξειδικευμένης μελέτης ως προς τη φύση του κονιάματος.

γ) Ενίσχυση της αντοχής του τόφφου στο εσωτερικό των κατακομβών με τη χρήση ενεμάτων. Η μέθοδος ακολουθεί λογική σταθεροποίησης εδαφών και κατάλληλα εφαρμοζόμενη μπορεί να έχει ικανοποιητικά αποτελέσματα για απροσδιόριστο όμως χρονικό διάστημα. Δεν είναι δυνατόν να προταθεί σαν κατάλληλη επειδή δεν πληροί βασικές απαίτησεις του «χάρτου της Βενετίας». Η μέθοδος αυτή προτείνεται από ορισμένους μελετητές και δίδονται λεπτομερή στοιχεία μεθοδολογίας εφαρμογής και αποτελεσμάτων. Ορισμένα υλικά ενεμάτων μπορούν να διαποτίσουν ικανοποιητικά το συγκεκριμένο υλικό του τόφφου και να οδηγήσουν σε υλικά με αξιόλογες μηχανικές αντοχές.

3) Το προτατέν κονίαμα δια τον περιορισμόν φθοράς και απομονώσεως των «τοιχωμάτων» του ηφαιστειακού τόφφου από την επίδραση των συνθηκών φθοράς θα ηδύνατο να χρησιμοποιηθή και δια την εσωτερικήν αποκατάστασην των τάφων και γενικότερα των κατακομβών. Δια την διατήρησην των κατακομβών ίσως να μην επαρκεί μόνο η προσπάθεια διασώσεως των αλλά θα πρέπει να γίνει αναστήλωσης των κατακομβών και των τάφων δια της χρησιμοποίησης της ιδίας συστάσε-

Εικόνα 9. Τήμα κατακομβών διανοιχθέντων εντός των τόφφων που ευρίσκονται εις την περιοχήν του «Κλήματος» Ευκρινώς διακρίνονται αρκοσόλια εντός των τόφφων. (Ειδικά η φωτογραφία ελήφθη από τον καθηγητή Εμμ. Καμπούνη).

ως κονιάματος με αυτό το οποίο εχρησιμοποιείτο παλαιότερον. Το υλικόν αυτό ως έχει αποδειχθεί εκ της διατηρήσεως του ήτο κατάλληλον και αντεστάθη εις την φθοράν του χρόνου υπό των συνθηκών που επικρατούσαν εντός των κατακομβών.

4) Μία παρατήρησις (υπό του Σ.Σ. Αυγουστίδη) εις την οποίαν όμως δεν έχει δοθεί η δέουσα προσοχή, είναι ότι εις την περιοχήν του «Κλήματος» υπάρχουν ηφαιστειακοί τόφφοι επί των οποίων παρατηρούνται πλήθος αρκοσολίων, πολλάκις παρατεταγμένα εις σειράν. Αναμφισβήτητως πρόκειται περὶ κατακομβών αι οποίαι διανοίχθησαν εντός των τόφφων που ευρίσκο-

νται εις την περιοχήν του «Κλήματος» και υπέστησαν κατολισθησιν ή τεκτονική μετατόπιση τεμαχίων των τόφφων με αποτέλεσμα να εμφανίζονται τα αρκοσόλια εις την επότομον πλευράν του εκτεθειμένου τόφφου εις την περιοχήν του «Κλήματος» (βλέπε εικόνα 9). Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται περὶ τεκτονικού ρήγματος ως αποτέλεσμα του οποίου εβυθίσθη εις την Θάλασσαν μέρος των τόφφων.

Αυτή η υπόθεσης εάν ευσταθεί καθιστά την ίπαρξην των κατακομβών μαρκοπρόθεσμα λίαν προβληματική. Και τούτο διότι εις την περίπτωσιν σεισμού ή ηφαιστειακής εξάρσεως, κατολισθήσεις τεραστίας κλίμακος δύναται να λάβουν χώραν.

Δια την μείσων του κινδύνου εκτεταμένης κατολισθήσεως τεραστίων τεμαχίων ηφαιστειακού τόφφου (δηλαδή αποσπάσεως τεμαχίων μεγέθους τα οποία δύναται να συμπεριέχουν το συγκρότημα των κατακομβών της Μήλου) προτείνεται η απομάκρυνση των μπαζών υπεράνω των κατακομβών (το οποίο και έχει γίνει παρά τον κινδύνον δημιουργίας ερπυσμού εδάφων) καθώς και δικτύου αποστραγγίσεως των επιφανειακών υδάτων της περιοχής ώστε να αποφευχθεί ο εμποτισμός των τόφφων και των υπερχειμένων των κατακομβών εδαφών.

Αντά τα μέτρα όμως δύναται να θεωρηθούν ημίμετρα αποφυγής μίας εκτεταμένης κατολισθήσεως η οποία θα ηδύνατο να λάβει χώρα λόγω υπάρχεως ωργμάτων και ηγημάτων εντός των ηφαιστειακών τόφφων της περιοχής των κατακομβών, κάτι το οποίον δυστυχώς δεν δύναται να αντιμετωπισθεί.